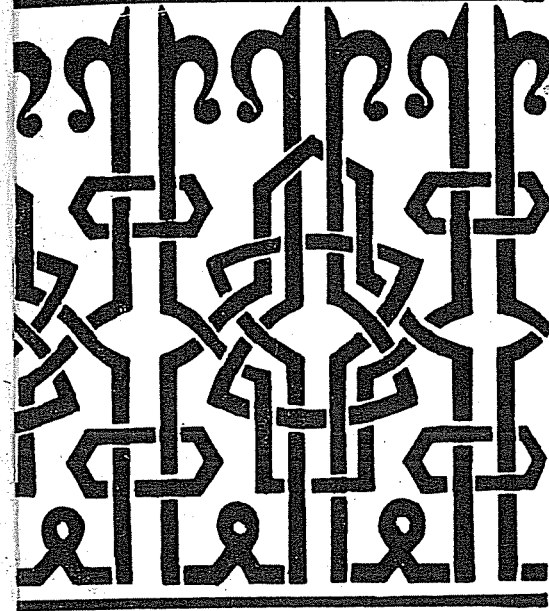

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ

SANAT TARİHİ

YILLIĞI

VIII

SANAT TARİHİ ENSTİTÜSÜ
1978

SANAT TARİHİ

YILLIĞI

VIII

Edebiyat Fakültesi Matbaası

İstanbul - 1979

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ
SANAT TARİHİ ENSTİTÜSÜ

REDAKSYON KURULU

Prof. Dr. Oktay Aslanapa — Prof. Dr. Semavi Eyice
Prof. Dr. Şerare Yetkin — Doç. Dr. Yıldız Demiriz
Doç. Dr. Erdoğan Merçil

SANAT TARİHİ YILLIĞI
VIII
1978

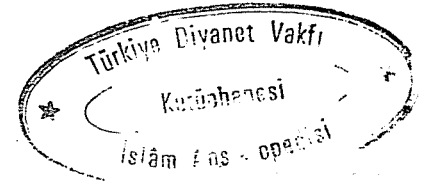
Bu sayıyı hazırlayanlar :

OKTAY ASLANAPA — ARA ALTUN

Makalelerin sorumluluğu yazarlarına aittir.

İSTANBUL
1979

İÇİNDEKİLER

MAKALELER

I. BIROL ALPAY

I. Sultan Abdülhamid Külliyesi ve Hamidiye Medresesi . . . 1

MUALLÂ ANHEGGER-EYÜBOĞLU

Fatih Devrinde Yeni Sarayda da Harem Dairesi (Padşahın Evi)
Var mıydı? 23

EMEL ESİN

Böri Tigin Tamgaç Buğra Kara Hâkân İbrâhim'in (H. 444-60/
1052-68) Samarkand'da Yaptırdığı Âbideler : 37

SEMAVİ EYİCE

Rölik Mahfazaları Hakkında Bir Kitap ve Bu Münasebetle
Anadolu'dan Bazı Rölik Mahfazaları 57

A Book On Reliquaries And Some New Reliquaries From
Anatolia 82

MÜNEVVER KEŞOĞLU

Silifke Müzesinde Kilise Biçiminde Rölik Mahfazası 95

GÜNER İNAL

Uzak Doğuda Resim ve İslâmda Minyatür 109

ERDOĞAN MERÇİL

Tarihî Kaynaklara Göre Salgurlu Atabeyliği'nde İmar
Faaliyetleri 129

VI

CIHAT SOYHAN

Pendik'de Bizans Devrine Ait Manastır Kazısı 139

The Excavation Of A Byzantine Monastery At Pendik/Istanbul
(Summary) 145

MUSTAFA SÜMER

Topkapı Sarayı Müzesi'nde Bulunan 16. Yüzyıl Başlarına Ait
Problemleri Bir Grup Yazma 159

M. BAHA TANMAN

İstanbul, Süleymaniye'de Helvaî Tekkesi 173

BİBLİYOGRAFYA

NAZIF HOCA

Cemal Çeliç ve Mehmed Muezinoviç, «Stari Mostovi u Bosni i
Hercegovini (Bosna ve Hersek'te Eski Köprüler)» Sarajevo,
1969 203

YILLIĞIN VII. SAYISINDAN SONRAKİ DOKTORA VE
LİSANS TEZLERİ 207

Doç. Dr. BEDRETTİN CÖMERT (1940 - 1977)

Ülkemizde aydınlara ve öğretim üyelerine karşı girilen acımasız silâhlı saldırıların birinde 11 Temmuz 1977 tarihinde yitirdiğimiz Doç. Dr. Bedrettin Cömert, Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi Sanat Tarihi öğretim üyesiydi.

27 Eylül 1940 tarihinde Vezirköprü'de doğan Bedrettin Cömert, 1960 yılında Sivas lisesini bitirmiş ve aynı yıl İtalyan hükümetinin bursunu kazanarak yüksek öğrenim için İtalya'ya gitmiş Yabancı dil öğreniminden sonra Roma Üniversitesi Edebiyat ve Felsefe Fakültesinde Edebiyat Bölümünde öğrenciliğini sürdürerek 1968 yılında Edebiyat lisansı yapmıştır. Aynı üniversitenin Estetik Kürsüsünde Prof. Gabrieli ve Prof. Garroni'nin yönetiminde doktora çalışmalarına başlayan Bedrettin Cömert'e 1971 yılında üstün başarılı Felsefe doktoru payesi verilmiştir.

1970 yılında Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi Sanat Tarihi Bölümünde asistanlığa başlayan Cömert, Ord. Prof. Suut Kemal Yetkin ile ikinci bir doktora çalışması yapmış ve 1974 yılında *San Francesco ve Giotto'nun Sanatına Etkisi* isimli doktora tezi ile kendisine Sanat Tarihi doktoru payesi verilmiştir. Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi bölümünde Estetik, Eleştiri Tarihi Mitoloji ve İkonografi dersleri veren Bedrettin Cömert 1974 yılında *Benedetto Croce'nin Estetiğinde ifade Kavramı ve İfadenin İletimi Sorunu* isimli doçentlik tezi ile Estetik dalında doçent ünvanını kazanmıştır.

Akademik çalışmalarını Estetik ve Sanat Kuramları alanlarında yoğunlaştıran Doç. Dr. Bedrettin Cömert'in ayrıca ikiyüzlü aşkın şiiri, İtalyan edebiyatı ve dilbilim üzerine incelemeleri, edebiyat ve plastik sanatları eleştiri yazıları, deneme ve çevirileri vardır. Gombrich'in *Sanatın Öyküsü* adlı kitabının çevirisi ile 1977 yılında Türk Dil Kurumu Çeviri ödülünü kazanmış ve kurum üyeliğine seçilmiştir. Yayımlanmış öteki kitapları *Estetik I* (M.E. Bakanlığı Yayını, 1975) ve Hacettepe Üniversitesi yayınları arasında yer alan *Giotto'nun Sanatı* (1977) ile *Mitoloji ve İkonografi Ders Notları* (1977) dir.

I. SULTAN ABDÜLHAMİD KÜLLİYESİ VE HAMİDİYE MEDRESESİ

İ. Birol ALPAY

I. Külliye'nin Yeri

Hamidiye medresesi, imaret, sıbyan mektebi, sebil, çeşme, arasta, medrese, kütüphane, mescid, türbe ve haziresinden müteşekkil I. Abdülhamid Külliyesinin içerisinde kalan yapılardan birisidir. Külliye'yi teşkil eden yapılardan imaret ve sıbyan mektebi yıktırıldığı için¹, sebil ile çeşme de başka bir yere nakledildiğinden medrese ve kalan öteki binalar 18. yüzyılın son çeyreğinden kalan Osmanlı Külliye Mimarîsinin, günümüzde görülebilen son örneklerini meydana getirirler.

Bu yapılar İstanbul'da Eminönü meydanı ile Sirkeci arasında, Bahçekapusu denilen yerde kuzey batıdan güney doğuya doğru yer alan Hamidiye Caddesi kenarındaki dikkat çekici binalardan 4. Vakıf Hanı'nın güneyinde tam karşısına isabet eden yapı adasının kuzey ucunda bulunmaktadır.

Yapıların yerleştiği arazi çok hafif meyillidir. Meyil kuzeydeki Halic'in ağzından İstanbul yarımadasının tepelerine doğru gittikçe artar.

Külliye'nin imaret, sıbyan mektebi, sebil ve çeşmeden müteşekkil bölümü bugün yerinde 4. Vakıf hanının bulunduğu yapı adasında bulunmaktaydı. Bu bölüm batıdan doğuya yüksek yapılarla sarılmış bir haldedir.

¹ Z. Yalçın, M. Kemaleddin ve eserleri (basılmamış--lisans tezi: İst. Ü.E.F. 1971):

Medresenin bulunduğu bölümde ise arasta (sıra dükkânlar) kuzey sınırı teşkil eder. Doğuda ise türbe ve haziresi yer almaktadır. Hazirenin güneyinde başlayan yüksek yapılar İstanbul'un en önemli iş merkezlerinin bulunduğu bölgeye, yani Sultan Hamamı - Aşirefendi merkezlerine varırlar. Medrese arastanın güneyinde, türbe ve hazirenin batısında yer alır. Medresenin güneyinde ise mescid bulunmaktadır. Mescidin batısında kalan avlunun dış duvarları Yıldız Hamamı ve Yıldız Baba türbesine bitişiktir. Medresenin batısındaki Kütüphaneye ise Yıldız Hamamı Sokağı sınır teşkil eder.

Kısaca Külliye'nin günümüzde de mevcut olan bölümünün etrafı çeşitli yüksekliklerdeki yapı adalarıyla adeta bir çember içerisine alınmıştır.

II. Külliye'nin Tarihi Çevresi

Külliye yapıldığı tarihte de (Milâdi 1774-1789) etrafı çeşitli amaçlarla kullanılan yapı adalarıyla çevriliydi. Yine o tarihlerde Bahçe Kapusu semti bugünkü kadar olmasa bile yoğun bir dini yerleşme merkeziydi. Külliye'nin yakınında görülen en önemli dini merkezlerden birisi Yeni Valide Camiydi. Zaten I. Abdülhamid de bu caminin yakınında bir cami ve imaret yapılmasını istediği yerlerde bunlardan birçoğunun bulunduğu görülmesi üzerine Yeni Valde Camii yakınında bulunan bu boşluğa bir imaret yapılmasına karar verilmişti².

Yeni Valde Camii Külliyesi I. Abdülhamid Külliyesinin doğusunda bulunmaktadır. Külliye aşında Camiden başka bir Arasta (Mısır Çarşısı), Hünkâr Kasrı, Şebil ve Çeşmesi, Türbe ve şimdi yok olan Sibyan Mektebinden ibarettir. Daha sonraları bir Muvakkit-hane, Kütüphane eklenilmiştir. Ayrıca Külliye'ye bağlı olarak bir de hamam (Haseki Hamamı) yapılmıştır.

Ancak İstanbul'da zaman zaman görülen ve her defasında şehri yenilemeye kalkan şehircilik ve imar hareketleri ile diğer yandan da ilgisizlik yüzünden külliye'nin yapılarından diğer bazıları yok olmuştur. Sibyan mektebi sokak açılırken, Haseki hamamı yerine yeni bir işhanı yapılmak gayesiyle, Darü'l Kurra da yine bir banka

2 Tarih-i Cevdet 2. Tab'ı Dersaadet 1309 Matbaa-i Osmaniye, C. I, s. 46.

merkezi yapılmak üzere yok olmuş yıkılmıştır. Külliye'nin Mısır Çarşısı ile Camii arasındaki avlu duvarı 1940 yıllarına kadar mevcutken bu tarihten sonra yol geçirmek bahanesiyle kaldırılmıştır. Türbe ile cami arasında bulunan diğer avlu duvarı ise daha önce kaldırılmıştır. Hünkâr Kasrı aslında ilk Bizans deniz surlunun Vasilius Kulesi (Gömlekli Kule) üzerinde yapılmıştır³.

Yeni Valde Camii Külliyesinin kuzeyinde yer alan Eminönü iskelesi yakınındaki Arab Mehmet Paşa Camii de yok olan başka bir yapıdır. İmar faaliyetleri sırasında her nasılsa yerinde kalmış diğer bir yapı da Hidayet Camii ve yakınında bulunan Arpacılar Mescidi veya Bursa Tekyesi (Şeyh Mehmed Gilani Tekyesi)⁴ dir.

I. Abdülhamid Külliyesinin kuzeyinde yer alan bu yapılarla külliye arasında üzerinde çeşitli büyüklükte eski yeni birçok işhanları, depo, antrepo binaları bulunan doğu batı istikametinde uzanan yapı adaları bulunmaktadır. Daha kuzeyde, yapı adalarından birkaç yüz metre ilerde Marmara Denizi, İstanbul Boğazından ayrılan Halic'in girişi yer alır. Günümüzde Şehir Hatları vapurlarının yanaştıkları iskelelerle yoğun deniz trafiğinin başladığı bir rıhtım şeridi hüviyetindedir.

Doğuya gelince bugün Sirkeci Garının hemen kuzeyine rastlayan otopark ve büfelerin olduğu yerdeki Emîr Camii'nin de yok olan yapılar sınıfına dahil olduğunu görüyoruz. Cami yine bir imar faaliyeti sırasında ortadan kalkmıştır. Tarihî Sirkeci garının güneyinde bugün Ziraat Bankası ve işhanının bulunduğu yerdeki Vezir Camii 1918 yılında yıkılmıştır. Geride kalan temelleri ise 1972 yılında Banka işhanı yapılırken yok olmuştur⁵.

I. Abdülhamid Külliyesini ikiye ayırarak batıdan doğu istikametine Gülhane parkına kadar devam eden Hamidiye Caddesinin güneyinde ve kuzeyinde daha birçok tarihi yapı bulunmaktadır.

Bunlardan caddenin güneyindeki ilk köşeden girilen sokak içinde Hocapaşa Camii Hamamı ve sebili günümüzde de ayakta kalan eserlerdendir. Ancak biraz ileriye gittiğimizde caddenin güneyinde

3 Evliya Çelebi, C. I, s. 304.

4 Hadika İst. 1281 C. I, s. 240.

5 Bu temellerin kaldırılması sırasında gerekli müdahaleyi yapan, o tarihte İst. Arkeoloji Müzesi Asistanlarından olan M. İnsan Tunay'a bana verdiği bilgi için teşekkür ederim.

ye alan Mustafa Ağa Medresesinin yerinde bugün Hocapaşa Vergi Dairesinin olduğunu görüyoruz. Aydınoğlu Tekyesi küçültülmüş olmasına rağmen yerindedir, Karaki Hüseyin Çelebi Camii ve Küçük Hamam da yerinde kalan öteki yapılardandır. Fakat Prof. Semavi Eyice'nin İstanbul'un ortadan kalkan bazı tarihi eserleri makalesinde bahsini ettiği gibi Sirkeci Salkım Söğüt'de Nevbethane yakınında Dervişler Sokağındaki Sıbyan Mektebi de yok olan yapılardandır⁶. Hamidiye caddesinin güneyinde yer alan Ebussuud Caddesi üzerinde de bazı önemli tarihi yapılar vardır. Bunlar şimdi yok olan Ebussuud Medresesi, ile Kütüphane binasıdır. Ebussuud Caddesi güneyindeki Vilâyet Binası ve bahçesindeki 1. ve 2. arşiv binaları ile Nalî Mescid yerinde kalan önemli diğer yapılardır.

Vilâyetten batıya gelindiğinde önce Yusuf Efendi Mektebini, matbaalar tarafından adeta yutulmuş olan İbrahim Paşa Medresesi, Aşirefendi Caddesi üzerinde bulunan fakat şimdi yok olan İbrahim Paşa Mektebi bulunmaktadır. Aynı cadde üzerinde Hobyar Camii ve Sultanhamam Meydanı köşesindeki Aşirefendi Kütüphanesi ve Hanı bugün çevresindeki yüksek işanlarının arasında yer almaktadır. Aşirefendi Caddesinden gittikçe artan meyilli araziden güney istikametinde çıkıldığında Rüstem Paşa Medresesine varırız. Daha önce saydığımız İbrahim Paşa Medresesiyle Rüstem Paşa Medresesinin arasında kalan sahada Bizansın Botaneiates Sarayının kalıntıları yer almaktadır⁷. Yakın tarihte yanan Katırcıoğlu Hanından batıya doğru Sultanhamam Meydanına inilir. Meydanın civarı eski tarihi hanlarla çevrilidir. Bu arada Çelebioğlu Alaüddin Camii de çevresindeki işanlarının arasında yerini muhafaza edenlerdendir.

Kısaca fazla tafsilât vermeden sadece yapı isimlerini vererek tanımını yaptığımız bu tarihi çevreyi genişletmek mümkündür. Ancak konumuz olan I. Abdülhamid Medresesinin yeri itibarıyla çevremizi daha çok genişletmemeyi uygun gördük.

III. Külliye'nin Kısa Tarihi

19 Ekim 1775 de imaret inşaatının başlaması üzerine Külliye-

6 S. Eyice — İstanbul'un ortadan kalkan bazı tarihi eserleri: II. Tarih Dergisi 1973 sayı 27, s. 146.

7 W. Müller — Wiener, Bildlexikon zur Topographie Istanbul, Tübingen 1977, s. 41.

nin de temeli atılmıştır. Tarih-i Cevdet'te bu temelin atılışından bahis edilirken, Hüseyin Ayvansarayî'nin «Hadikat-ül Cevami» adlı eserinde de imaret ve çevresindeki tesislerin bina emininin Şehremini Hafız el Hal Mustafa Efendi olduğu yazılıdır. Ayrıca imaretin iki kapısının olduğu, bunlardan birisinin Bahçekapusu'na, diğerinin ise Hocapaşa cihetine açıldığı, her iki kapının dışlarında birer çeşme yapıldığı anlatılır ve 1777 tarihi verilir⁸.

İmaretin kitabesi de bina yıkıldığında ihtifâlcı Mehmed Ziya Bey'in gayretiyle Türk İslâm Eserleri Müzesine kaldırılmıştır⁹.

Külliye'ye ait diğer yapılar ise —kitabelerine göre sırasıyla— 1777 de Sıbyan Mektebi, 1780 de Medrese-Kütüphane-Mescid-Arasta, 1789 tarihinde de türbenin inşasıyla tamamlanır.

I. Abdülhamid'in Vakfiyesine göre —konumuz içine girmemekle beraber— mimari ve tarihi önemlerinden dolayı saymadan geçmeyeceğimiz, aynı tarihlerde İstanbul'un bazı semtlerinde yapılan diğer yapılar ise yine dini mimarimizin en önemli eserlerindedir.

Bunlardan birincisi «Hadikat-ül Cevami»de yapılışı tafsilâtlı bir şekilde açıklanan, 3 Nisan 1777 de başlanıp, 15 Ağustos 1778 de ilk cuma namazı kılınan Beylerbeyi semtindeki Valide Camiidir¹⁰. Camiyle birlikte yapılan Sıbyan Mektebi ve yakınındaki muvakkit odası şehzadeler için yapılan türbe ile ayrıca iki çeşme de bu arada sayılacak eserlerdir. Bu camiden aynı zamanda «Tarih-i Cevdet»te¹¹ ve İstanbul Ansiklopedisinde¹² geniş bir şekilde bahis edilir.

Vakfiyeye giren son önemli eser ise «Tarih-i Cevdet»in bildirdiğine göre 1780 de Emirgan'daki Mirgünoğlu yalıının yerindeki arsaya inşa edilen Emirgan Camiidir¹³.

Bu kısa listeden de görülmüştür ki 1775 de imaretin inşaatı başladıktan sonra 1777 de Beylerbeyindeki Cami, 1780 de medrese yapılıırken de Emirgan Camii inşa olunmuştur.

Sultan I. Abdülhamid gibi sadece onbeş yıl iktidarda bulunmuş bir padişah için ne kadar önemli bir faaliyettir bu kadar eserin meydana getirilmesi!

8 Hüseyin Ayvansarayî, Hadikat-ül Cevami C. I, s. 175-177.

9 İhtifâlcı Mehmet Ziya Bey, İstanbul ve Boğaziçi s. 171-176.

10 Hüseyin Ayvansarayî, «Hadikat-ül Cevami C. II, s. 171-176.

11 Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet C. II, s. 102.

12 Reşat Ekrem Koçu, İstanbul Ans. C.V, s. 2676-2681.

13 Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet C. II, s. 142.

IV. Külliye'deki Yapılar

a. İmaret ve Sıbyan Mektebi

Daha önce de belirttiğim gibi Külliye'nin Hamidiye Caddesinin kuzey bölümünde kalan yapılar 1913 yılından önce yerine 4. Vakıf Hanının yapılması gayesiyle yıkılmıştır. Bu yapıların (imaret ve sıbyan mektebi) güney kenarının caddeye paralel olup, diğer kenarlarıyla pek düzgün olmayan bir dikdörtgen teşkil ettiği ve ortalama 2500 m² lik bir alanı kapladığını ihtifâlcî Mehmed Ziya Bey'den öğreniyoruz¹⁴. Bu arada yapının ortasının revaklı bir avlu olduğunu ve hücrelerin bu avluya açıldığı da bilinmektedir. Ayrıca eldeki fotoğraflardan da yapının dış cephe mimarisi hakkında bir fikir elde edemekteyiz. Binanın cephesi barok süslemelerle kaplanmıştır.

b. Sebil ve Çeşmeler

Sıbyan Mektebinin Hocapaşa veya bugün Sirkeci dediğimiz cihetine bakan köşesine 1774-1778 tarihleri arasında yapılmış olan çeşmeler ve sebil yine 4. Vakıf Hanı yapılacağı sırada Zeynep Sultan Camii'nin kuzeyinde kalan köşeye nakledilmiştir. Bugün oldukça bakımsız bir durumda olan eserler barok üslûbunda¹⁵.

c. Medrese

Külliye'nin günümüze kalan son yapılarından olan Medresenin Kütüphane ve Mescid ile birlikte 1780 tarihinde yapıldığını Yıldız Hamam Sokağına açılan cümle kapısının üzerindeki kitabesinden öğreniyoruz. Kitabe Hadikat-ül Cevami'de de belirtilmiştir. Manzum kitabe Seyyid Yahya Tevfik Efendi tarafından düzenlenmiştir¹⁶.

Medresenin kuruluşu hakkında diğer önemli bilgileri ise Külliye'nin vakfiyesi vermektedir. Vakfiye «15 Muharrem 1195 (11 Ocak 1781) tarihlidir. Suretlerinden bir tanesi Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde 1407 numara ile kayıtlıdır.

14 Mehmed Ziya, İstanbul ve Boğaziçi, s. 285.

15 İzzet Kumbaracılar, İstanbul Sebilleri, s. 45.

16 H. Ayvansarayı, «Hadikat-ül Cevami», C, II, s. 179.

Vakfiyede, medresede görev alacaklarda aranan özellikler, ücretleri, görevleriyle öğrencilerin nasıl terfi edecekleri, nasıl ne zaman, hangi dersi okuyacakları v.s. gibi önemli malî ve idarî yönetmelik maddeleri açıklanmaktadır¹⁷.

Üzerinde Medresenin kitabesinin bulunduğu cümle kapısı batı sınırını teşkil eden Yıldız Hamamı Sokağına açılır. Bu kapıdan Medreseye girildiğinde önce kare şeklinde üstü kapalı bir avluya varılır. İçten içe 5.50 ye 5.50 metre ölçülerinde olan bu mekânın üstü içten tepe noktası 5.20 metre gelen bir aynalı tonozla kaplıdır. Tonozun iki kenarı duvar üstüne oturmakta, diğer ikisi ise bir mermer sütun tarafından taşınmaktadır. Avluda tam karşımıza gelen ikinci bir kapıdan medresenin uzunlamasına dikdörtgen planlı, etrafı avlu zeminine göre orjinalinde 2.20 metre bugün ise 1.60 metre yükseklikte olan bir revak ile çevrili medrese iç avlusuna geçilir. Medrese avlusu içten içe 16 metreye 31 metre 30 cm ölçülerindedir. Etrafı volütlü başlıklı 30 mermer sütunla çevrilidir.

Avlunun üstü Medreseyi kullanan İstanbul Ticaret Borsası tarafından betonarme kolonlar üzerine oturtulmuş uzun kenarlarında aydınlık fenerleri olan bir çatı ile kapatılmış ve içerisine revakların önüne Borsanın acenta odaları yaptırılmıştır¹⁸.

Aslında tek katlı planlanan medresede avlu giriş katında bırakılmış, çevrenin yüksek yapılarla çevrili olduğu göz önüne alınarak, revak kotu yüksek tutulmuş ve kazanılan yükseklikten faydalanılarak da medresenin hücrelerinin altını kaplayan bir bodrum katı ilave edilmiştir.

Avluyu çeviren revaklara cümle kapısından sonra gelen ikinci kapının ve karşısında bir aks, güneyinde türbe ve hazire ile irtibatı sağlayan geçitin revakla birleştiği yerin iki yanında yer alan sekiz rıhtlı merdivenlerle çıkılır. Merdivenlerin bulunduğu platformların üstleri diğerlerine göre daha geniş tutulmuş çapraz tonozlarla kapatılmıştır. Çapraz tonozlar bütün revakların üstlerini de kapatırlar.

1926 yılında yıkılması şartıyla İstanbul Borsasının da kullanı-

17 Müjgân Cunbur, I. Abdülhamid Vakfiyesi ve Hamidiye Kütüphanesi D.T.C.F. Dergisi, 1964, s. 52-53.

18 Bu kısımda verilen ölçüler yazının eki plan 1-2 ve kesit 1. deki ölçülerdir. Medrese ve müstemilatının rölövesi Mimar Muharrem Oral'la birlikte alınmıştır. Müşterek müellif olarak rölövenin yayınlanmasına müsaade ettiği için kendisine teşekkür ederim.

mina terkedilmiş olan Medrese Borsa tarafından yıktırılmamış; ancak avlusunun üstü betonarme kolonlar ve Medresenin bir kısım duvarları tarafından taşınan, aydınlık feneri olan bir çatı ile örtülmüştür. Ayrıca kütüphanesindeki kitaplar ise daha önceleri 1924 de vakıf kütüphanelerinin, Millî Eğitim Bakanlığına devri sırasında Çarşamba'daki Murad Molla Kütüphanesine oradan da 1954 de Süleymaniye Kütüphanesine devredilmiştir.

Tonozlar bir yandan mermer sütunlar ve sütunları birleştiren yuvarlak kesme taş kemerlerle diğer yandan da hücre kapılarının üstünde devam eden duvarlar tarafından taşınmaktadır. Medrese hücrelerine girilen, kesme taşlardan yapılmış yuvarlak kemerli kapıların kemer tepe noktası 2 metredir. Yirmi hücre ortalama 3 metre 50 ye 3 metre 50 ölçülerindedir. Yalnız Medresenin doğu kanadının kuzey ve güney köşelerinde bulunan iki hücre diğerlerine göre daha büyük, 4 metre 70 e 4 metre 70 ölçülerindedir. Hücrelerin üstleri kasnağa kadar 4 metre 40, iç tepe noktasına kadar 5 metre 80 gelen kubbelerle örtülüdür. Kubbelere ve revakların üstünü kapayan çapraz tonozların üstü kurşun ile kaplanmıştır. Hücrelerin yan duvarlarındaki yüklük ve ocakların yerleri bugün dolap olarak kullanılmaktadır. Her hücre kesme taş söveli demir parmaklıklı iki pencereden ışık almaktadır. Tonozların üstü dışarıya doğru tek tarafa meyillidir. Hemen her iki hücre kapısının arasında yer alan üçüncü kapıdan bodrum katına inilmektedir. Merdivenden önce bir sahanlığa inilmektedir. Dış duvarda açılan hava deliklerinden aynı zamanda merdivenin aydınlanması da sağlanmıştır. Sahanlıktan doksan derecelik bir dönüşle iniş devam etmekte ve hemen her medrese hücresinin altına isabet eden yerdeki bodrum hücresine varılmaktadır.

Revaklı avlusunun güney kanadına açılan beşik tonoz örtülü bir geçitten Mescid'e geçiş sağlanmıştır. Ayrıca güney ve batı kanatlarının birleştiği köşede üstü beşik tonoz ile örtülü üçüncü bir geçitten de Medrese helâlarının olduğu avluya varılmaktadır.

Medresenin gerek plan şeması, gerekse mimarî süsleme elemanlarında genellikle sadelik hâkimdir. Yapı malzemesi olarak duvarlarda taş tuğla karışık, kemerlerde kesme taş kullanılmıştır. Sütunlar mermerdir.

d. Kütüphane

Cümle kapısından girilen giriş avlusunun güney duvarında yer alan merdiven ikinci katta üstü aynalı tonozla örtülü bir hole ulaşır. Bu hol doğu ve batı duvarlarında açılmış birer taş söveli pencere ile aydınlanmaktadır. Merdivenin karşısında üç rıhtla çıkılan bir koridor yer alır. Kitap okuma salonuna bu koridorun sonunda ve solunda üstünde kitabe olan bir kapıdan girilir. Kapıdan girildiğinde ana mekanın eninin üçte birini kenar kabul eden kare şeklindeki aynalı tonozla örtülü küçük bir hole varılır. Bu holden sağa dönlünce üstü yine aynalı tonoz ile örtülü asıl kitap salonuna (odasına) varılır. Salonun zemini holün zemininden bir basamak ile çıkılan bir seki halindedir. Tam karşıya isabet eden kuzey duvarı köşelerinde kırkbeş derecelik açı ile kırılarak dışarda ikişer tane görülen pencerelere köşelerde bir pencere görünüşü verilmiştir. Sekinin başladığı yer, sağda ve solda stilize edilmiş iyon başlıkları olan ikişer tane ince sütunlarla holden ayrılmıştır. Belli ki sekiye ayakkabı ile çıkılmıyordu¹⁹.

Kitap okuma salonunun güneyinde kalan duvarına açılan bir kapıdan kütüphanenin cilthanesine geçilmektedir. Cilthane bir büyük iki küçük aynalı tonoz ile örtülüdür.

Kitap okuma salonunun pencerelerinin çevresinde ve aynalı tonozunda görülen kalem işleri orjinallikini kaybetmişlerdir.

e. Mescid

Medresenin uzunlamasına dikdörtgen planlı avlusu ve etrafını çeviren hücrelerinin teşkil ettiği ana yapısının güney kanadının hemen hemen orta aksına köşeleme gelecek şekilde biraz uzağına yerleştirilen mescide daha önce yerini tarif ettiğim geçitten varılır.

19 Kütüphanenin okuma salonu İstanbul Ticaret Borsası tarafından oldukça iyi korunarak Borsa'nın yönetim kurulu toplantı salonu olarak kullanılmaktadır. Medrese ve müstemilatında yaptığımız rölyöve çalışması sırasında bize bütün yapıyı günlerce incelememiz için tahsis eden ve yapının günümüze kadar aslımı büyük miktarda kaybetmeden korunarak kalmasını sağlayan İstanbul Ticaret Borsası Başkanı Sayın Nejat Basmacı'ya özellikle teşekkür ederiz.

Geçitin doğusunda, ikisi medrese ve mescid duvarlarına yapışık dört sütun, batısında ise arka bahçeye açılan kapının bulunduğu taş tuğla karışık malzeme ile yapılmış bir duvar bulunmaktadır. Bu şekilde meydana gelen koridor-geçitin üstü beşik tonoz ile örtülüdür. Tam karşımıza gelen güney duvarında üzerinde kitabesi bulunan kapıdan mescide girilir. İçten içe on metreye on metre ölçülerinde olan mescidin duvarlarında da taş tuğla karışık kullanılmıştır. Üstü 9 metre 50 çapında, tepe noktası mescidin zemininden 8 metre gelen bir kubbe ile örtülü olan mescid bugün iki katlı kullanılmaktadır²⁰. Mescidin dört cephesinde de pencereler iki sıra halindedir. Alt sıradakiler taş söveli dörtgendir. Bu pencerelerin üstünde tuğladan örülmüş sağır sivri kemerler mevcuttur. Pencerelerden bazıları sonradan harman tuğlası ile örülerek kapatılmıştır. Aynı şekilde mihrabın yeri belli olmasına rağmen şekline ait bir iz kalmamıştır²¹.

f. Arasta

Medresenin ana yapısının kuzey duvarı ile Hamidiye Caddesi arasında kalan sıra dükkânlar günümüzde ne yazık ki cephe özelliklerini kaybetmiştir. Aynı şekilde önceden tonoz örtülü olduğu sayılan dükkânların üstü bugün düz bir çatı ile örtülüdür.

g. Türbe

Sultan I. Abdülhamid 1789 da ölünce Külliye'nin içerisinde yer alan bu türbeye defnedilmiştir. Ayrıca kendinden sonra gelen Pağışahlardan IV. Mustafa da aynı yerde gömülmüştür. Türbe Aya İlogüt-kon Manastırının yerine 1789 da yaptırılmıştır. Mimarı Mehmed Tahir Ağadır. Barok stildeki türbenin planı köşeleri yuvarlatılmış bir karedir. Türbenin diğer bir mimari özelliği karenin yuvarlatılmış köşelerinde trompların olmasıdır. Türbenin kare duvarlarının

²⁰ Medreseyi kullanan Ticaret Borsası Mescidi betonarme bir tabliye ile iki kata bölmüştür. Alt kat laboratuvar üst kat ise meclis toplantı salonu olarak kullanılmaktadır.

²¹ Medrese ve Mescidin yaptığımız rölöve çalışmalarında ısrarlı aramamıza rağmen ne yazık ki mihrabın yeri sonradan yontulduğu ve kapatıldığı için bulamadık.

üzerindeki kasnak kubbeyi taşır²². Dış görünüşü iki katlıdır. Alt sıradaki pencereler döğme demir, boğumlu, kare parmaklıklarla üst sıradakiler ise petek camlıdır. Türbenin Hamidiye Caddesine bakan kuzey duvarının kesik köşelerinde ve pencerelerin iki yanında dört adet barok tarzında, mermerden çeşme yapılmıştır. Kubbesi kurşunla kaplı olan türbeye güneyden girilir. Hazire türbenin güneyinde ve batısında yer alır.

Netice

Anadolu medreseleri orta çağda —genel bir sınıflandırma ile— avlulu ve kubbeli medreseler olarak yerleşirken; Osmanlılar zamanında yapılan medreselerde genellikle bir tek örneğin hakim olduğu görülür. Bu tek örnek ise avlu-eyvanlı medrese tipinin biraz daha gelişerek yeni bir görünüş alması şeklindedir²³.

Belirli bir gelişim sonunda bulunan bu yeni örnek üç ana bölümde incelenir. Bunlar Selatin Külliye'leri medreseleri, müstemilât medreseleri ve müstakil medreselerdir. Bu bölümler kendi aralarında ayrıca değişik alt gruplara ayrılırlar.

Konumuz olan Hamidiye Medresesi müstakil medreseler bölümüne dahildir. Müstakil medreseler, doğrudan doğruya bir camiin müstemilâtı olmaksızın başlı başına medrese olarak inşaa edilendir. Daha sonra Medresenin yanına banisinin türbesi, imaret, sıbyan mektebi gerekirse kütüphane, hamam gibi yapılar da eklenmektedir²⁴. Alt grup olarak Hamidiye Medresesi küçük bir manzume teşkil edenler sınıfına dahildir. Yakınında büyük bir cami vardır; fakat onun müstemilâtı değildir. Bunun yanısıra aynı grupta incelenen diğer örneklerden; meselâ Gazanfer Ağa (1599) Kuyucu Murad Paşa (1606), Amca-Zade Hüseyin Paşa (1700) Medreselerine göre farklı bir planlamaya sahip olduğu görülür.

Özellikle mescidi diğerlerine göre daha farklı bir yerde planlanmıştır. Ayrıca medresenin oldukça düz bir araziye yerleşmesine rağmen hücrelerinin zemininin avlu zeminine göre yüksek tutularak

²² Semavi Eyice, Petit guide a travers les monuments Byzantins et Turcs, s. 23.

²³ S. Eyice, İslâm Ansiklopedisi Mescid Maddesi, s. 111-116.

²⁴ Semavi Eyice, İslâm Ansiklopedisi, Mescid Maddesi, s. 118.

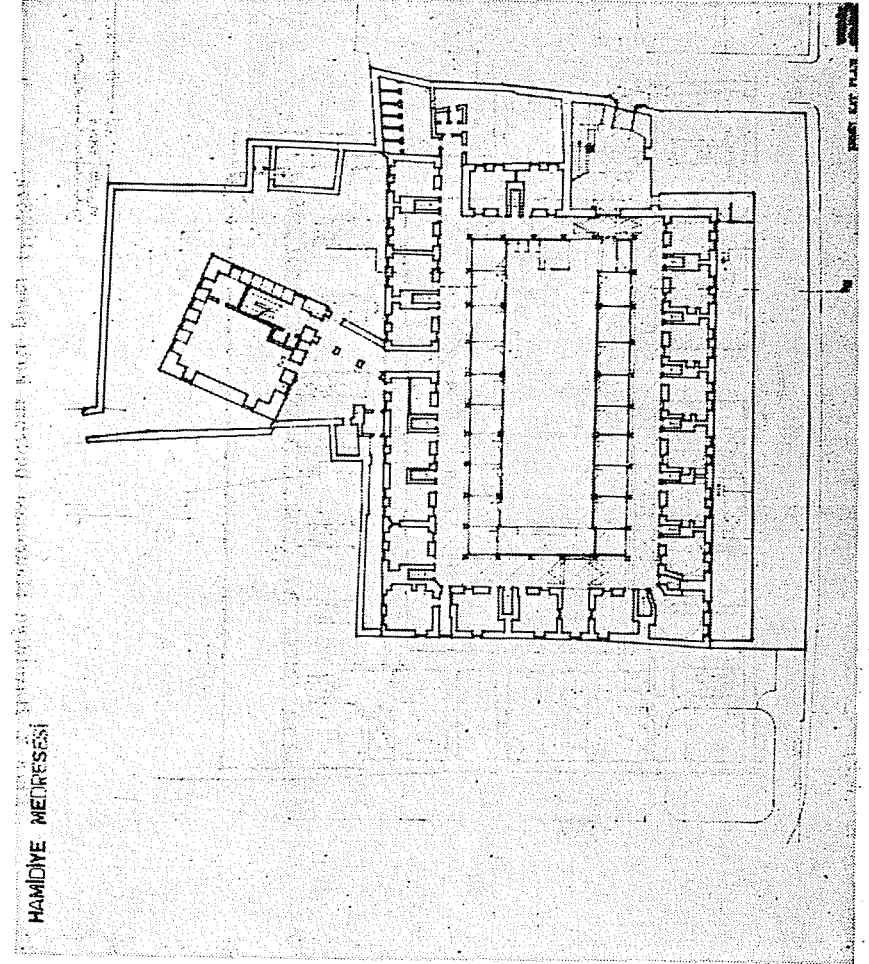
alta bir bodrum kat ilâve edilmesi diğer önemli ve farklı özellik olarak görülür.

Mimarlık ve Sanat Tarihi açısından Hamidiye Medresesi külliye yapılarının daha önce bir çok örneklerinin olmasına rağmen XVIII. asırdan sonra hemen hemen terk edilen son örneklerinden birisidir.

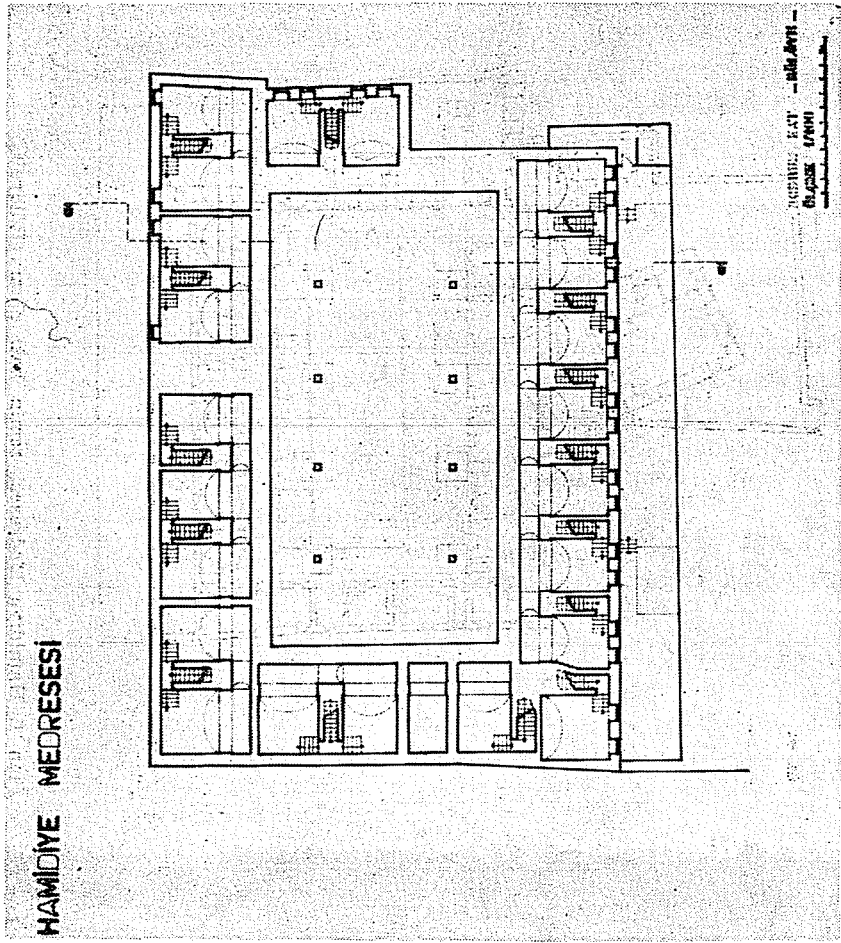
Devletin maddi gücünün azalmasının yanısıra batılılaşma hareketleri bu tip külliyelerden ziyade daha çok sivil ve askeri mimari yapılarının inşasına ehemmiyet verilmesi ile genellikle saraylar, kasr-lar, sivil ve askeri okullar, kışlalar gibi binaların yapılması cihetine gidilmiştir.

Yazımda kısaca sanat ve mimarlık tarihindeki yerini belirtmeye çalıştığım yapılar İstanbul'da inşa edilen ve bir Padişah tarafından yaptırılmış son külliyenin günümüze kalmış parçalarıdır.

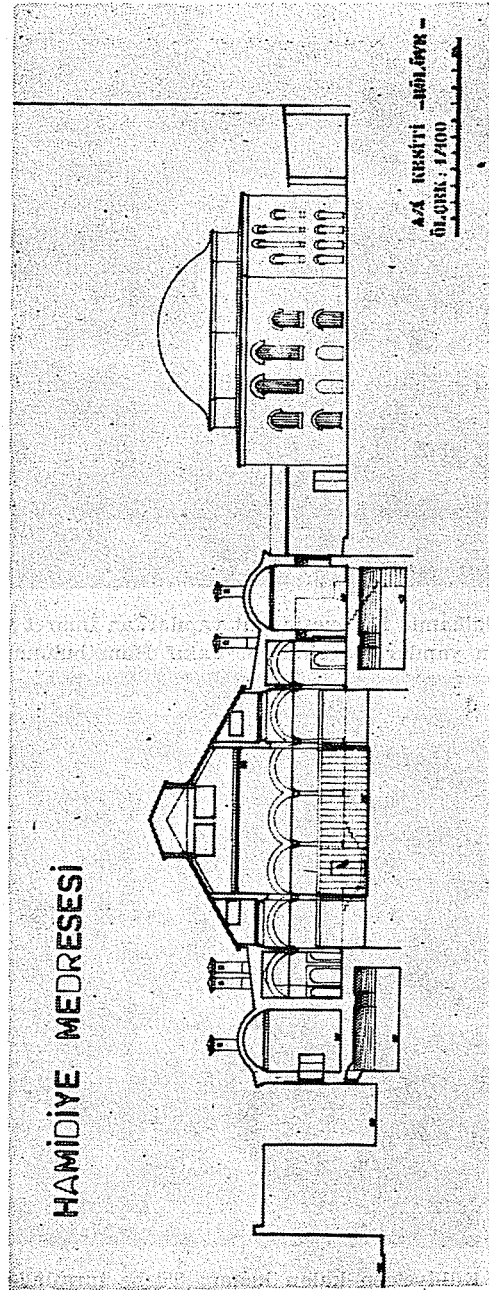
Gerek Medrese'nin ve gerekse Mescid'in içerisinde yapılan taaddilat ve ilâvelere rağmen esas plan kuruluşunun bozulmayarak günümüze kadar gelmesi ve aslına göre çok değişik bir fonksiyon verilmesine karşılık çok iyi işleyen bir kullanışa sahip oluşu bize bir eski eserin yıkma —yok etme yerine, koruma— kullanma düşüncesine sahip kimseler veya kuruluşlar elinde nasıl korunduğunu göstermesi bakımından çok önemlidir. 29.8.1978.

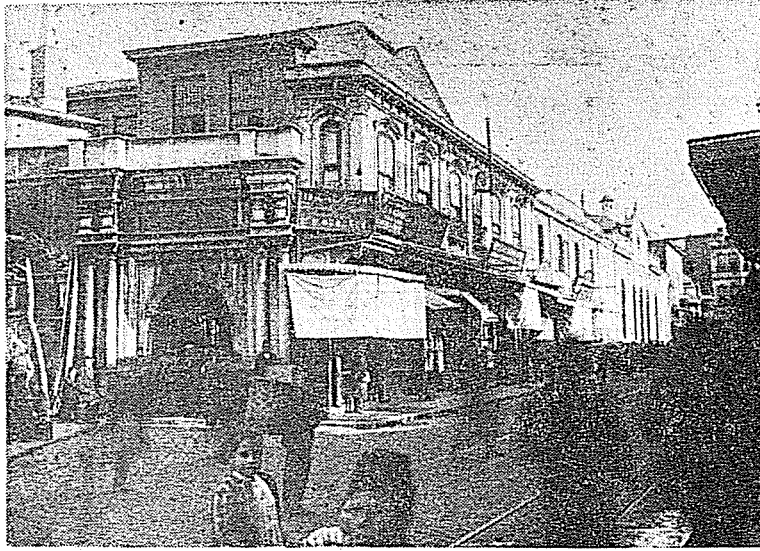
Plan 1. Hamidiye Medresesi zemin katı planı (Rölöve).

Plan 2. Hamidiye Medresesi bodrum katı planı (Rölöve).

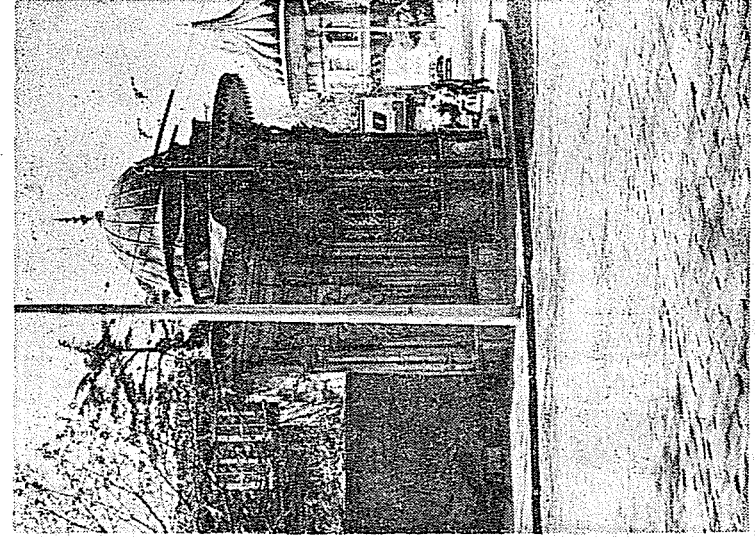
Plan 3. Hamidiye Medresesi enine kesiti (Rölöve).

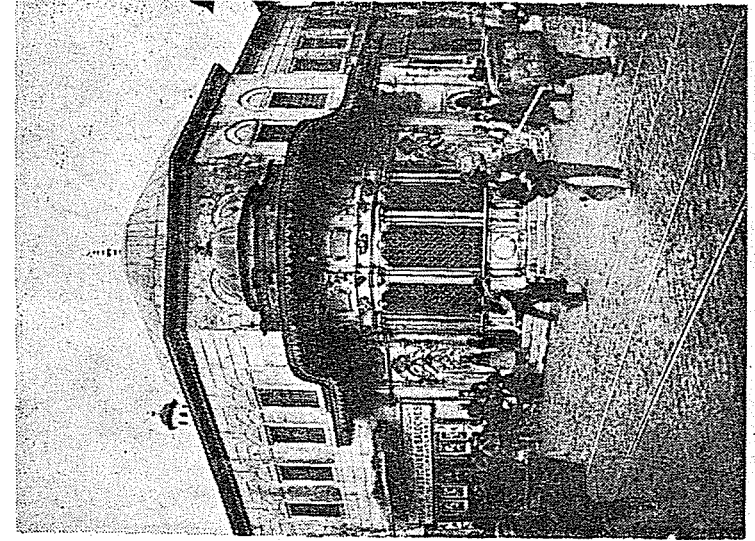
Resim 1. I. Abdülhamid Külliyesine ait yapılardan İmaret ve Sıbyan Mektebi
(Bugün yapıların yerinde 4. Vakıf Hamı bulunmaktadır.)

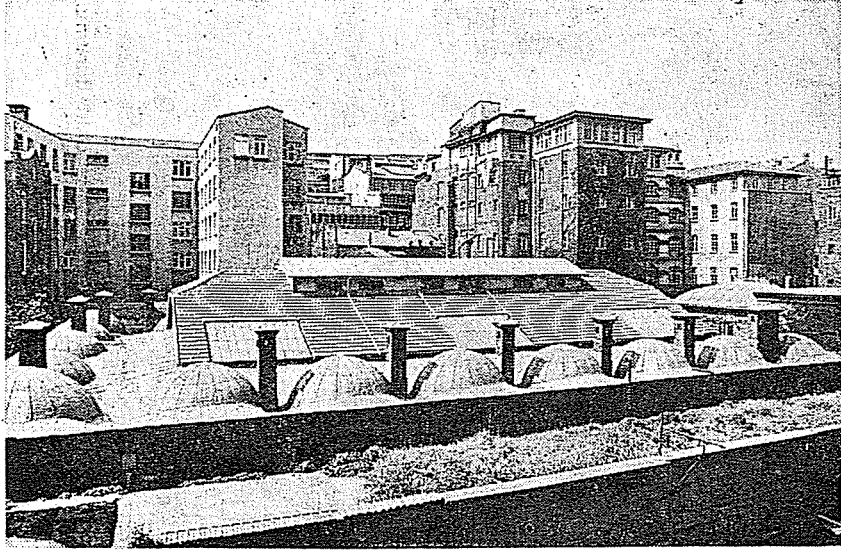
Resim 4. Külliye'den kalan kısmın Türbe tarafından görünüşü.

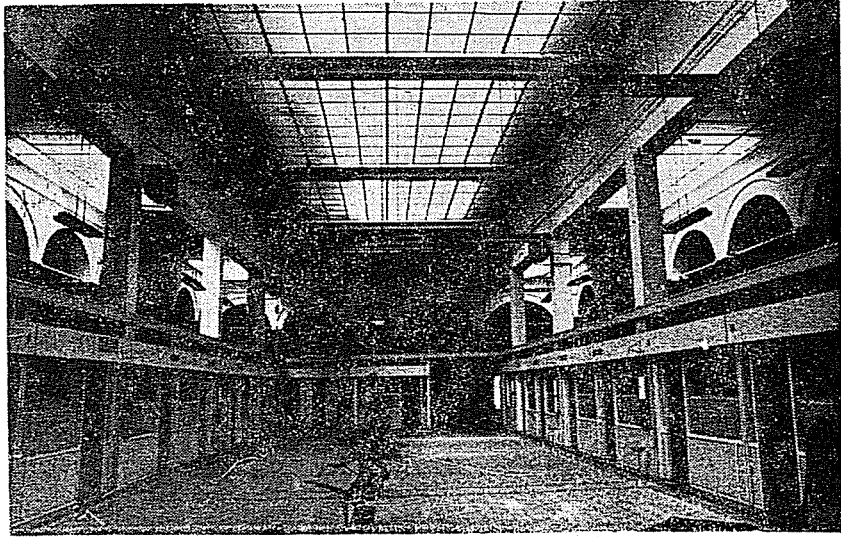
Resim 3. Sebil ve çeşmenin 1969'daki durumu.

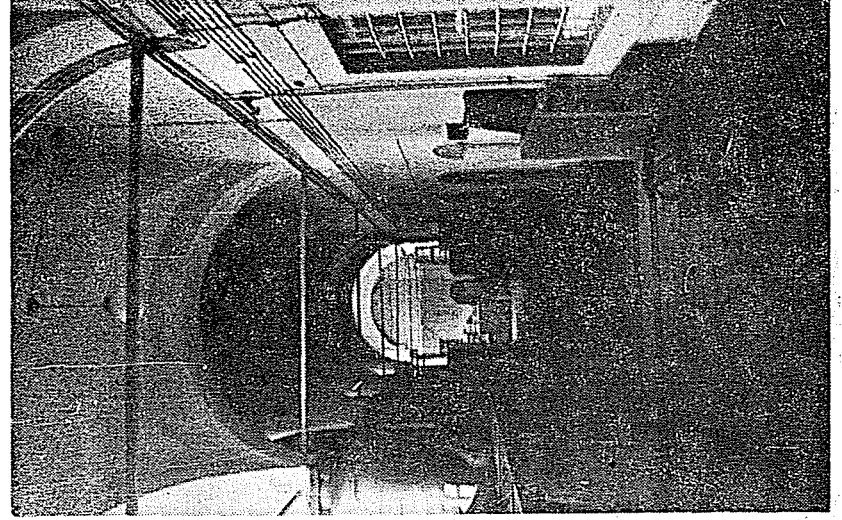
Resim 2. Sıbyan Mektebi ve köşesinde yer alan
çeşme ve sebil (Bugün Zeynep Sultan Caminin
kuzey köşesinde.)

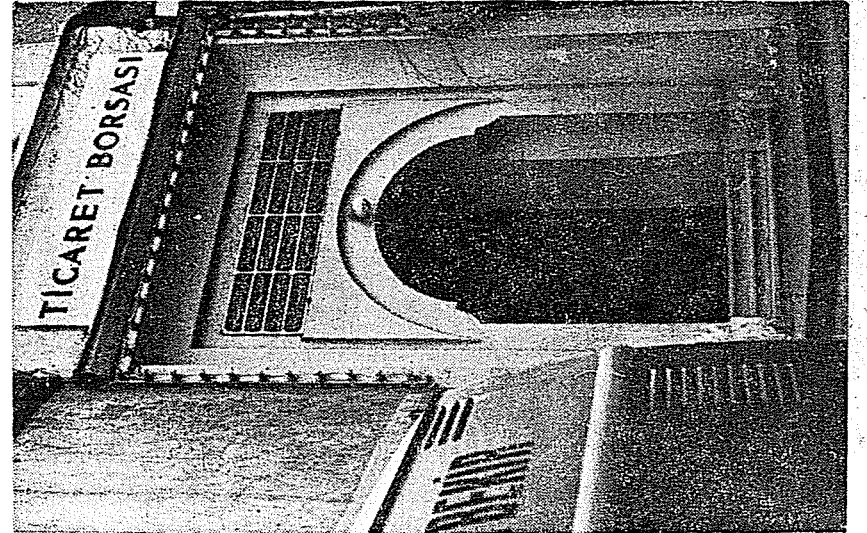
Resim 5. Medrese'nin 4. Vakıf Hanı'ndan görünüşü.

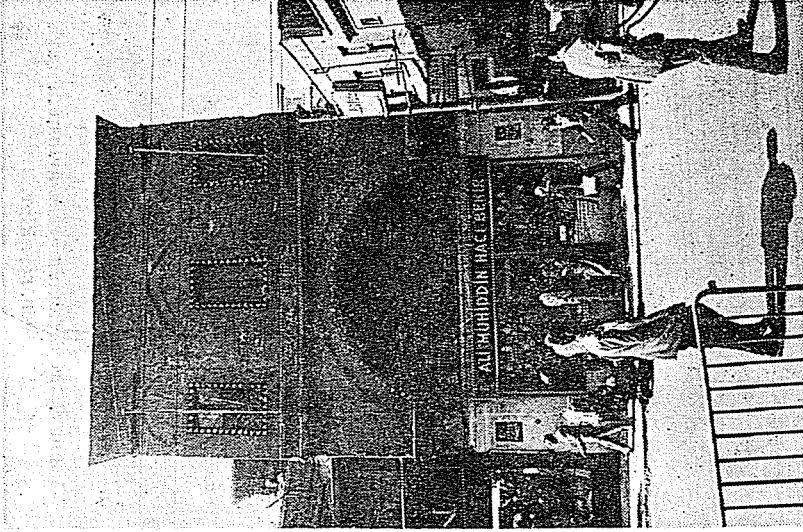
Resim 7. Medrese'nin esas avlusu (Bugün Ticaret Borsası tarafından acenta bürolarına tahsis edilmiştir.)

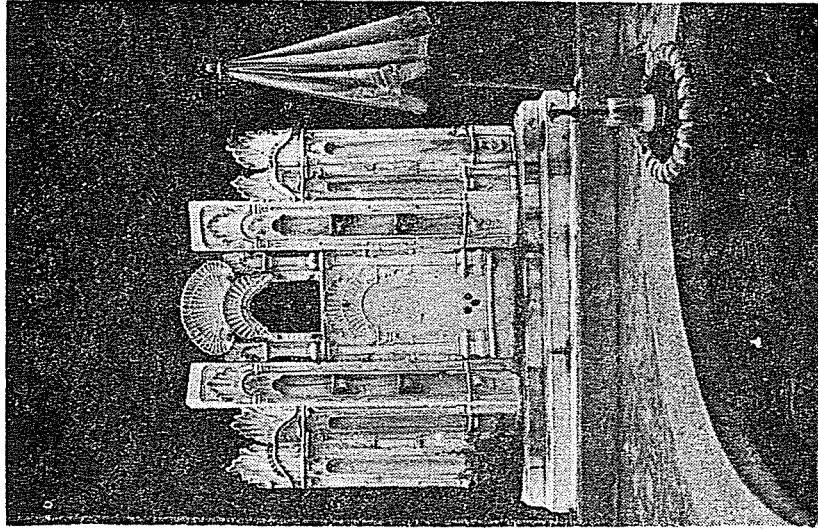
Resim 8. Medrese'nin esas avlusunu çeviren revaklar.

Resim 6. Medrese'nin kapısı ve üzerindeki kitabesi.

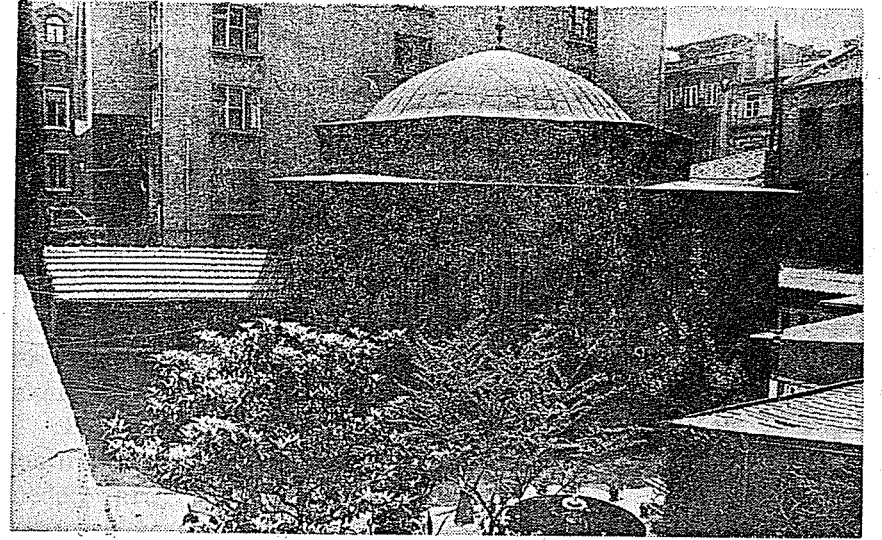
Resim 11. Kütüphane'nin kuzey cephesi.

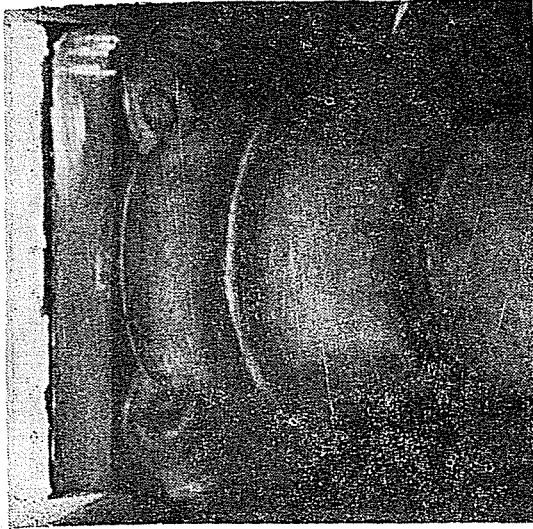
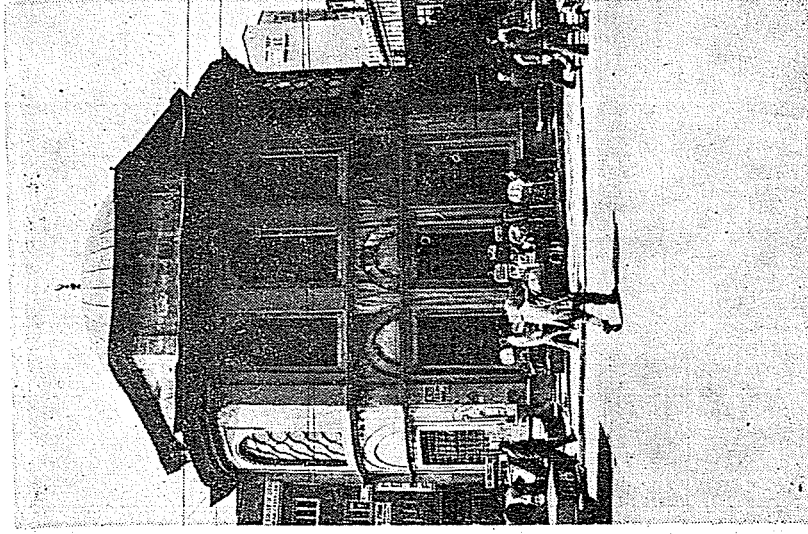
Resim 10. Medrese'nin arka bahçesinde bulunan barok üslubunda yapılmış mermer çeşme ve önünde Medrese'nin esas avlusundan sökülerek yeri değiştirilen şadırvan.

Resim 12. Kütüphane'nin güney cephesi ve arka planda 4. Vakıf Hanı.

Resim 13. Mescid'in batı cephesi.

Resim 9. Revakları taşıyan sütunlardan birinin volütülü başlığı.

Resim 14. I. Abdülhamid Türbesi'nin kuzey cephesi.

FATİH DEVRİNDE YENİ SARAYDA DA HAREM DAİRESİ (PADİŞAHIN EVİ) VAR MIYDI?

Muallâ ANHEGGER - EYÜBOĞLU

Bu günkü Topkapı Sarayı Müzesi içindeki harem dairesinin Fatih Sultan Mehmed devrinden kalma kısımları olup olmadığı uzun yıllardan beri tartışılmaktadır.

1960-1970 yılları arasında yapılan onarımlar için zaruri araştırmalarla elde edebildiğimiz bilgiler, bu daireyi oluşturan yapıların, ancak 16. yüzyılın ikinci yarısından sonra, padişah evi (harem dairesi) gibi kullanılmış olduğunu belirten unsurlardan oluştuğunu göstermektedir.

Bugün harem dairesinin bulunduğu yerde görülebilen bazı yapı kalıntılarının, Fatih devrinde mevcut olduğu bilinmekte, fakat ne maksadla kullanılmış oldukları kesinlikle söylenememektedir. Ekrem Hakkı Ayverdi ve İ. Aydın Yüksel'in birlikte yayınladıkları «İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi» (1976) adlı kitapta ise harem dairesinin Fatih devrinde var olduğu kesinlikle iddia edilmektedir. (Bakınız: S. 141)

Ancak yine aynı eserde harem ile ilgili iddiadan önce, Saray inşaatı için uygun görülen yarımadanın, tarihî coğrafyası ile ilişkili önemli bir yanıtma göze çarpmaktadır. Sanki yeni saray inşaatından önce, şehrin bu kısmında hiç bir bina yokmuş gibi «yeri de yapısı da Allah vergisi» denilerek burasının ilk kez bir inşaat sahası olarak seçilmiş olduğu izlenimi bırakılmak istenmiştir (S. 139). Oysa bu yarımadanın Fatih'in fethettiği Konstantiniye şehrinin en eski iskân bölgesi olduğu kesinlikle bilinmektedir.

Burada çeşitli Bizans saraylarının, sarnıçlarının, kilise ve manastırlarının, Bizantium şehrinin Akropolunun bulunduğu değinilmeden Saray Burnu'nun saray için «Allah vergisi» olarak nitelendirilmesi, yazarların tarihî coğrafyayı görmemezlikten gelmek istediklerini belli etmektedir.